

د. عەبدولرەحمان نەحمەد وەھاب

گیرۆدەبوونی پەروەردە بە روانگە دەولەتسازییەو لە کوردستاندا

سەرەتا:

لەم نووسینەدا تیزیک پێشکەش دەکەم بۆ تێگەیشتن لە چوارچۆیە سیاسیی و فەرەهەنگی و سیستەماتیکی گشتییەکی پڕۆسەی پەروەردە پەسەمی لە کوردستاندا. سەرەتا گفتوگۆی ئەوە دەکەم کە بوونی میتۆدیکێ رەخنەیی بۆ باسوخواسە پەروەردەییەکان گرنە تا ئەو رۆون بێت لەسەر چ بنەمایێک بایسە کە دامەزرێوێ و چ ئاراستەییەکی هەیە. چوارچۆیە تیزەکە و گفتوگۆی سیاسەتی پەروەردەیی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەم رانگەییەو پڕۆسە سیاسیی و فەرەهەنگییەکانی مۆدێرنیتی و سیستەمی دەستگا مۆدێرنەکانە، ئەوانیش لە فەزای فیکر و مێژووی خۆواندنی ناسیۆنالیزمدا مانا دەدەن و نەخش دەگرن. هەر لەم چوارچۆیەشدا بایسی سیستەمی پەروەردە پەسەمی لە بازەنی دەولەتی نەتەوایییدا دەکەم و مامەڵە و فەرەهەنگە پەروەردەییەکان پێکەوێ گری دەدەم. لەکۆتاییدا بایسی ئەوەش دەکەم کە بەرهەنجامی تیزی ئەم نووسینە دیارکردنی ئاراستەیی دروستە لە دارشتنی سیاسەتی پەروەردەیییدا و هەنگاوانە بەرەو پێشەو.

گرنگی بوونی میتۆدیکى رهخهیی

زۆرن ئهوانهى بهشیوه و له ئاستى جۆراوجۆردا رهخه له پهروهردهى پهسمى له کوردستاندا دهگرن و گازندهيان لى ههیه، بهلام ئهم رهخهگرتن و گازنده پيوسته به میتۆدیکى ورد و پوون بکړن تا له لایهک بتوانین رهخه جیددی و گلهیی سه رپیى لیک جودا بکینهوه، له لایهکى دیکه وه د لایابینه وه که رهخهکان له جی خۆياندان. له راستیدا بهشیکی بهرچاوى رهخه و گازندهکان نه یانتوانیوه ئه و هیله گشتیانه بدۆزنه وه که کیشه پهروهردیهییهکان پیکه وه گری دهدهن. بوونی میتۆد و روانگه یهکی گشتگیر بۆ توێژینه وه و دیتنى مهسه له پهروهردیهییهکان وادهکات له باسی کیشهکاندا سه رپیى و توندپۆ و، لهکاتى پینشیا زکردنى چاره سه ریشدا خۆشباوه و پشووکورت نه بین.

ئه و رهخانهی له ئاستى فیکر و فهلسه فه و سیاسه تی پهروهردیهی حکومه تی هه ری می کوردستان دهگیرن بهشیوه ییکی دیاریکراو زۆرجار به زهقی به هه له دا چوون و، به گشتی نه یانتوانیوه به وردی و به فراوانی له کیشه تی که هه لکیشراوهکانی پهروهردیهی پهسمى بپوانن. ئه مه ش به دیاریکراوی له به کارنه بردنى میتۆدیکى رهخه یی له ناسینی مهسه له پهروهردیهییهکان و فراوانه بوونی مه وداى بینینی کیشه کانه وهیه. ئه م رایه ش شکاندن و ناچیزکردنى رهخه کان نییه، به لکه ئاماژه کردنه به که می توێژینه وه ی رهخه یی و گشتگر له بواری پهروهردا لای رهخه گران و نه بوونی بهرچاوپوونی و بهر فراوانی روانگه ی چاکسازی لای سیاسه توان و بریاره دهستانى پهروهردیهی. روانگه ی گشتگر و رهخه یی له ناسین و مامه له کردن له گه ل کیشهکانی پهروهردا سه ری له چاره سه ری رهخه یی و جیددی و گشتگره وه ده رده چیت. ده بیت چاره سه ری کیشهکانی پهروهردا جۆراوجۆر و فره لایه ن بن، له هه مانکاتیشدا ده بیت هاوئا ههنگ بن تا سه رلیشپوان و بینۆمیدی و که سه به که سی نه یینه گۆرئ.

سیاسه تی پهروهردیهی حکومه تی هه ری می کوردستان کامه یه؟

له ئاستى فیکر و فهلسه فه و سیاسه تی پهروهردیهی له هه ری می کوردستاندا رهخه ی هه ره با و ئه وه یه که حکومه تی هه ری م فهلسه فه یهکی پهروهردیهی پوونی نییه، پلان و ستراتیجی بۆ پینشستنی که رتی پهروهردا نییه، ته وای پرۆسه ی پهروهردیهی پهسمى له سه ر سیاسه تیکی پهروهردیهی تۆکه ناروات و، چه ندین رهخه و گازنده ی له م جۆره. ئاسانه ترین هه لۆیست له م پوه وه ئه وه یه که بلین راسته، حکومه تی هه ری می کوردستان سیاسه تی پهروهردیهی نییه و بهرچاوى پوون نییه.

به لام، هه ر به راست، ئایا حکومه تی هه ری می کوردستان فهلسه فه و سیاسه تی پهروهردیهی هه یه؟

میتۆد و پروانگهی رهخهیی و گشتگر له بواړی پهروهرددا بۆ وهلامدانهوهی ئەم پرسیاره، جارێ له سه‌ره‌تادا ده‌پرسیت: ئایا ده‌کریت سیسته‌میکی په‌روه‌رده‌یی هیچ فه‌لسه‌فه و سیاسه‌تیکی روونی نه‌بیت؟ بۆئوه‌ی بتوانین گفتوگۆی جیددی له‌باره‌ی پرۆسه‌ی په‌روه‌رده و خویندنی په‌سمیه‌وه بکه‌ین، ده‌بیت بریار بده‌ین که نه‌خێر، هیچ پرۆسه و سیسته‌میکی په‌روه‌رده‌یی نییه فه‌لسه‌فه و سیاسه‌تی دیاریکراوی خۆی نه‌بیت. هه‌ر پرۆسه‌یه‌کی په‌روه‌رده‌یی له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی فه‌لسه‌فی و پێڕه‌ویکی سیاسی کار ده‌کات. بیهینه به‌رچاوی خۆت: بۆچی له‌ گشت کونج و سووچی ئهم کوردستانه‌دا خویندنگه‌کان له‌سه‌ر هه‌مان بنه‌ما دامه‌زراون، چاوه‌ڕێ ده‌کریت مامۆستایان هه‌مان پێنمایی په‌یره‌و بکه‌ن، خویندکاران هه‌مان به‌رنامه‌ی خویندنیان هه‌بیت و بۆ هه‌مان ئامانج تێبکۆشن؟ بوونی هه‌مان یاسا و سیسته‌م و هه‌مان ئامانج و چاوه‌روانی مانای بوونی هه‌مان فه‌لسه‌فه و سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یه.

لێره‌وه، ده‌بیت پرسی: کامه‌یه ئه‌و پێڕه‌وه فیکری و سیاسیه‌ی که حکومه‌تی هه‌ریه‌ی کوردستان له‌ هه‌شتنه‌وه و به‌پێوه‌بردنی پرۆسه‌ی خویندنی په‌سمیدا گرتویه‌تییه به‌ر؟ به‌ لێکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی وردی به‌لگه‌نامه په‌روه‌رده‌یه په‌سمیه‌کانی حکومه‌تی هه‌ریه‌م که له‌ماوه‌ی ۳۰ ساڵی رابردوودا ده‌ریکردوون، سه‌ره‌کیتیرینی هه‌وله‌کانی حکومه‌تی هه‌ریه‌م دامه‌زراندن و پته‌وکردنی سیسته‌میکی مۆدیرنه بۆ په‌روه‌رده تا خزمه‌تی دامه‌زراندن و هه‌شتنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی مۆدیرن بکات.^۱

سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی مۆدیرن چیه‌؟

سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی مۆدیرن پێکهاته‌یه‌کی سیاسی بیرۆکراسیه‌ که له‌نیۆ سیسته‌میکی فراوانتری حوکمرانی مۆدیرندا مانا ده‌دات و، په‌یه‌ه‌ندی به‌ میژووی سه‌ره‌له‌دان و پێشکه‌وتنه‌ جۆراوجۆره‌کانی پرۆسه‌ی مۆدیرنیتیه‌وه هه‌یه. به‌شیوه‌یه‌کی دیکه‌ بلێم، کارکردن له‌پێناوی دامه‌زراندن و هه‌شتنه‌وه و په‌ره‌پێدانی ئه‌و سیسته‌مه په‌روه‌رده‌یه‌ی ئێمه‌ پێی ئاشناین ده‌که‌وێته‌ نیۆ بازنه‌ی دامه‌زراندن و هه‌شتنه‌وه و په‌ره‌پێدانی پێکهاته‌ بیرۆکراسیه‌کانی ده‌وله‌تی مۆدیرنه‌وه. بنه‌مای فیکری ده‌وله‌تی مۆدیرنیش ناسیۆنالیزمه، به‌مانای یه‌کبوونی زمان و فره‌ه‌نگ و میژوو و خاک و ته‌نانه‌ت ره‌گه‌زیش. په‌یه‌ه‌ندی که‌ دووچه‌مه‌ریش له‌ نیۆ ناسیۆنالیزم و شێک و شیوه‌ی ده‌وله‌ت و ده‌ستگاکانیدا هه‌یه. ئه‌مه‌ مانای وایه‌ بوونی یان هه‌تانه‌ئارای یه‌کبوونی زمان و فره‌ه‌نگ و میژوو کار ده‌کاته‌ سه‌ر شیوازی دامه‌زراندن و به‌پێوه‌چوونی ده‌وله‌ت. له‌هه‌مانکاتدا

1. Wahab, A. A. (2017). Education in Kurdistan Region at the Intersection of Nationalism and Democracy (Doctoral dissertation, University of Toronto (Canada)).

میکانیزمه‌کانی به‌پۆیه‌بردنی ده‌وله‌تیش ده‌بنه‌هۆی یه‌کخستنی زمان و فه‌ره‌ه‌نگ و میژوو. مۆدی‌رنیتی له‌ پێی تۆرپکی ئالۆزی پوانگهی فیکری و ئەخلاق و هه‌لوێست و ده‌ستگا و کار و مامه‌له‌ی دیارکراوه‌وه‌ خۆی ده‌نۆینیت. ده‌وله‌تی مۆدی‌رن و ده‌ستگا‌کانی، به‌نموونه‌ په‌روه‌رده و خۆیندنی په‌سمی، به‌ره‌م و به‌ره‌مه‌ینه‌ری مۆدی‌رنیتین. سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی په‌سمی پێویستی به‌وه‌یه‌یه‌ک‌بوونی زمان و فه‌ره‌ه‌نگ و میژوو هه‌بێت و، به‌شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کیش هه‌ول ده‌دات ئەم پێویستییه‌ی خۆی ده‌سته‌به‌ر بکات. یانی، سیسته‌می مۆدی‌رن خۆی خۆی دروست ده‌کات و پته‌و ده‌کات و مانه‌وه‌ی خۆی د‌ل‌ن‌یا ده‌کاته‌وه‌. مه‌به‌ستیشم له‌ سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی مۆدی‌رن هه‌ر ئەمه‌یه‌ که له‌نیۆ بازنه‌ی فیکری و سیاسیی ده‌وله‌تی مۆدی‌رن‌دا، که ناسیۆنالیزمه‌، مانا ده‌دات و خۆی ده‌نۆین.

پوخته‌ی ئەم باسه‌ تا ئێسته ئەمه‌یه: سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی حکومه‌تی هه‌رێم هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌ ئاراسته‌ی دامه‌زراندن و پته‌وکردنی ده‌ستگا‌کانی په‌روه‌رده‌دا رۆیشتوه‌ و ده‌روات. که‌وايه‌، سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان به‌گشتی سیاسه‌تی دامه‌زراندنی ده‌ستگای په‌روه‌رده‌یی ده‌وله‌تی مۆدی‌رنه‌. ئەم بنه‌ما سیاسیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ میژوویه‌ ده‌توانین بکه‌ینه‌ سه‌ره‌تایه‌ک تا باشتر له‌ ورده‌کاری کێشه‌کانی پرۆسه‌ی په‌روه‌رده‌ی په‌سمی له‌ هه‌رێمی کوردستاندا بگه‌ین، تا بتوانین قوولتر رۆچینه‌ نیۆ ئالۆزییه‌کانی سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی کوردستان و فراوانیی مه‌ودا‌کانی چاره‌سه‌ر درک پێ بکه‌ین.

نموونه‌یه‌کی سه‌ره‌کی په‌خنه‌ی په‌خنه‌گران له‌ ئاستی فیکر و سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان ئەوه‌یه‌ که حکومه‌ت سیاسه‌تیکی په‌روه‌رده‌یی به‌عسیانه‌ی هه‌یه‌، یان له‌سه‌ر هه‌مان سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی حکومه‌تی دیکتاتۆری پێشووی عێراقی ده‌روات. ئەوه‌ی ئەم جۆره‌ گ‌ازنده‌یه‌ پ‌و‌ونی ناکاته‌وه‌ یان نایناسیته‌وه‌ ئەوه‌یه‌ که سیاسه‌تی حکومه‌تی به‌عسی عێراقیش سیاسه‌تی ده‌وله‌تی مۆدی‌رن بووه‌ و هه‌ولی پیکه‌ینانی نه‌ته‌وه‌ی داوه‌ له‌ پێی دامه‌زراندن و تۆکه‌کردنی ده‌ستگای گشتگر و مه‌رکه‌زییه‌وه‌ بۆ به‌ده‌سته‌ینانی یه‌ک‌بوونی زمان و فه‌ره‌ه‌نگ و میژوو له‌ چوارچۆیه‌ی سنووره‌ سیاسیه‌که‌ی ده‌وله‌تی مۆدی‌رنی عێراقدا. حکومه‌تی به‌عسی عێراقی حکومه‌تیکی ناسیۆنالیستی بووه‌ و هه‌ی هه‌رێمی کوردستانیش به‌ هه‌مان شیوه‌یه‌، به‌مانای ئەوه‌ی بنه‌ما فیکری و سیاسیه‌که‌ی حکومه‌تی هه‌رێم و ده‌ستگا‌کانی له‌سه‌ر بنه‌مای چه‌مکی نه‌ته‌وه‌ دامه‌زراون. بۆیه‌ مامه‌له‌ یاسایی و ئیدارییه‌کانی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان له‌ که‌رتی په‌روه‌رده‌دا له‌ هه‌ی حکومه‌تی به‌عسی عێراقی ده‌چن. جیاوازییه‌کانیش به‌هۆی جیاوازی میژووی سه‌ره‌له‌دان و گه‌شه‌سه‌ندن و ئاسته‌نگ و ده‌رفه‌ته‌کانی به‌رده‌م ناسیۆنالیزمی

كوردی و عەرەبى/بەعسىيەوھىە لە عىراقدا. بەلام ھەنگاۋە ئىدارىي و بىرۆكراسىيەكانى سىستەمى پەرۋەردەيى لە عىراقدا بە ھەريىمى كوردستانىشەوھەنگاۋ و پۇرسەى تەۋاۋ مۆدىرن. بۆيە ئاسايىيە لىكچوون لەنۆانياندا ھەيىت.

گرىدانى كىشەكانى پەرۋەردە لە ھەريىمى كوردستاندا بە نەبوونى فەلسەفە و سىياسەتى پەرۋەردەيىوھەيان بە چواندىكى سادەى سىستەمەكە بە ھيى ھۆكۈمەتى بەعسى عىراقى دەبنە گازندە و ھوتافى ھەماسى، بەلام داننان بەۋەى كە بەلى، فەلسەفەى پەرۋەردەكە پوونە و سىياسەتەكەشى داھىتراۋىكى نۆى نىيە و لەمىژىنە و تۆكمە و دووبارەيە، دەبىتە سەرەتاي پەخنە و تۆيژىنەۋەى جىددى. ئەم مەتۆدەى تۆيژىنەۋە لە پۇرسەى پەرۋەردەدا يارمەتتى ئەۋەشمان دەدات باشتر لە كىشەكانى سىستەم و مامەلە و كارەكانى ھەر ئاستىكى پۇرسەى پەرۋەردە و خويندن بگەين و ريمان لە چارەسەرى پەيوەندىدار و جۇراۋجۇر بگەيىت.

ناسىۋناليزم و دەۋلەت: چوارچىۋەى سىياسەتى پەرۋەردەيى ھەريىمى كوردستان بۆ ناسىنەۋەى چوارچىۋەى سىياسەتى پەرۋەردەيى ھۆكۈمەتى ھەريىمى كوردستان، ناسىنى ناسىۋناليزم و ئەۋ دەۋلەتەى ناسىۋناليزم دەيھىتتە گۆرئى گرنگن. با بەۋوونى ئەۋەش بلىم كە دەۋلەتدارى ئاراستەى سەرەكى سىياسەتى پەرۋەردە و خويندن پەسەيە لە ھەريىمى كوردستاندا. مەبەستەم لە دەۋلەتدارىش فەلسەفە و ماھىيەت و پىكھاتە و شىۋاز و مامەلەكانى دەۋلەتى مۆدىرنە. بەشىۋەيەكى گشتى، دەۋلەتى مۆدىرن لە ھەندىك بىنەماى سەرەكىدا لە دەۋلەتى پىش مۆدىرن جودايە. ديارترىنى ئەم بىنەمايانە ئەۋ پەيوەندىيە خۆبەخۆيەى نۆۋان سىنورى سىياسى و سىنورى نەتەۋە و فەرھەنگەكەيەتى لە دەۋلەتى مۆدىرندا. ناسىۋناليزمىش برىتتە لەۋ گەتوگۇ فەلسەفى و تىۋرىي و سىياسىيانەى باس لە پەيوەندىيە نەتەۋە و سىنورى سىياسىيەكەى دەكەن و دەبنە كۆمەلىك ئاكار و ھەلۋىست و كردارى سىياسى و كۆمەلەيەتى بۆ ھىتانەدىي ھاۋئەنگى نۆۋان سىنورى سىياسىيەكە لەگەل سىنورى فەرھەنگىيەكەى نەتەۋەدا. بۆيە ۋا بىرپارە سىنورى سىياسى ھەر دەۋلەتىكى مۆدىرن چوارچىۋەى سىنورى نەتەۋەيى و فەرھەنگىيەكە بىت.^۱

ئەۋەى لەم پىتناسە سىنوردارەى ناسىۋناليزم و دەۋلەتدارىي مۆدىرندا گرنگن ئەمانەن: - جودا لەۋ بىنەما كۆمەلەيەتىي و ئابۋورىي و سىياسىيانەى پىشتر دەۋلەتيان لەسەر بىيات دەنرا، دەۋلەتى مۆدىرن لەسەر بىنەماى يەكبوون و لىكچوونى كۆمەلانى خەلك لە ناۋچەيەكى جۇگرافىي ديارىكراۋدا دادەمەزىت.

1. Gellner, E. (2008). Nations and Nationalism. Cornell University Press.

- گەر دەرولته تی پش مودیرن له سهر بنه مای هیزی گروپیک به سهر کوی خه لکی نیو سنووری دەرولته که دا دامه زراپیت و به هانه ی ئه م هیزه مادی یان مه عنوی بوو بیت، وهک بانگه شه ی خوینپاکی که س و نوحه ی دهسه لاتدار و په یوه ندییان له گه ل خوداوه ند و بوونیکی بالادا، یان دهسته لات ی هیزی بازوو و خو سه پاندنی سهربازی، ئه و دەرولته تی مودیرن له سهر بنه مای مافی دیارکردنی چاره ی هه موو خه لکی نیو سنووره که وهک په که یه کی لیکچوو و په کگرتوو و دانه براو له هاو فهره نگی و هاو زمان ی و هاو میژووی دادمه زریته.

- ئه و بنه ما فه لسه فی و تیوری و سیاسیه ی دەرولته تی مودیرنی له سهر دادمه زریته ناسیونالیزمه، یانی کوی باسوخواس و کردار و هه لویسته کانی په یوه ست به نه ته وه وه، له ناویاندا خو به نه ته وه زانین.^۱

- ناسیونالیزمیش له ئه نجامی گۆرانه میژووی و زانستی و فیکریه کانی سهرده می رینیسانس و دواتری ئه وروپاییدا هاته گۆری، به و مانایه ی ئه و گۆرانکاریانه رییان بو به دهسته اتنی هاوئا هه نگیه فهره نگی و زمان ی و میژووییه کان خوش کرد. به نمونه، ئاسانبوونی به ریه ککه وتنی جفاک و فهره نگیه جیاوازه کانی ناوچه یه کی جوگرافی، هه لبه ت زۆرجار به زۆره ملی و له ری داگیرکاریه وه، به هوی به رده ستبوونی ئامرازه کانی گواسته وه یان به ربلاوی چاپه مه نییه کان وای کرد که ئه و جفاک و فهره نگیه به ره و هاوئا هه نگی بچن.

له ئاشنابوون به دهرهاویشته سیاسیه کانی ناسیونالیزمدا ئه وه ی گرنگه هیلیان به ژیردا به یین چه مکه کانی (هاو فهره نگی، هاو زمان ی، هاو میژووی) ن. بو ئه وه ی هیز و گرۆ سیاسیه کانی نه ته وه خواز بتوانن سنووره سیاسیه که ی دەرولته به دهوری نه ته وه دا بکیشن و ناوی دەرولته تی لی بنین، ده بیت بیسه لمینن که هاوئا هه نگی له فهره نگی و زمان و میژووی ئه و گرۆیه دا هیه. به لام له راستیدا فهره نگی و زمان و میژوو هه روا به ساده یی خویان به دهسته وه ناده ن و له وه بزوترن که بیر ناسیونالیستی دهیخوازیت. بویه پرۆسه ی بنیاتنانی نه ته وه پرۆسه یه کی ئالۆزه و سه خته. وهک چۆن له نیو پرۆسه که دا چیرۆک و ئه فسانه و میژووی هاو به ش بو خرکردنه وه ی پیکهاته کانی نه ته وه له دهوری یه کدی گرنگن، ئاوه هاش پرۆسه ی سیاسی و بیرۆکراسی بو هیانه ئارا و له هه مانکاتدا دهربرینی هاوئا هه نگی نه ته وه یی گرنگن. ده ستگا کانی دەرولته تی مودیرن و دامه زراون که له لایه که وه گوزارشتی یه کبوونی نه ته وه بکه ن و له لایه کی دیکه وه گهره ننتی ئه م یه کبوونه ش بکه ن، زۆرجار به په روبا لکردنی فهره نگی و زمان و میژوو تا به چوارچیوه سیاسیه کانی دەرولته - نه ته وه بخۆن.

1. Anderson, B. (2006). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso Books.

لېږدوۋه پەيوەندىي خولالو و نەچچراۋى نيوان نەتەوۋە و دەستگاكاني دولەت دەبىتە بابەتلىكى گرنگى تويژىنەوۋە پەروەردەيى. ھەر ئەم پەيوەندىيە بۇ پروۋنكردەوۋە ئاراستەي سىياسەتى پەروەردەيى لە ھەريمى كوردستاندا دەمەۋىت جەختى لى بكمەوۋە. ئامانجى پەروەردەيى ناسيۋناليزم دەستلەملانى ئامانجە سىياسىيەكەيە كە جەخت لەوۋە دەكەمەوۋە ئامانجى خويىندى رەسمى لە ھەريمى كوردستاندا دامەزراندنى دولەتى مۆدىرنە، مەبەستەمە بلىم كە پروسەكە بۇ ھىئانەگۈرپى بنەما فيكرىي و سىياسى و فەرھەنگىيەكاني ناسيۋناليزم بەوشىۋەيەي لە دنيائى ئىستەماندا بۇ دامەزراندنى دولەت گرنگن. بۇيە ناتوانين ئامانجە پەروەردەيىكاني ناسيۋناليزم (يەكبوون يان ھاۋئاهەنگىي نەتەوۋەي) لە ئامانجە سىياسىيەكە دابېرين كە دامەزراندنى دولەتە. ھەروەھا ناشتوانين وردەكارىي پروسە و دەستگاكاني پەروەردەي مۆدىرن لە پروسە بىرۋكراسىيەكان و پرس و گۈران و ئەولەوييەتە سىياسىيەكان دورور بخەينەوۋە. پەيوەندىي نيوان ناسيۋناليزم وەك فەلسەفەي دولەتى مۆدىرن لەگەل دەستگا و پروسە سىياسىي و ئىدارىيەكاني دولەتدا پەيوەندىيەكى دانەبراۋ و تەواۋكارە. ھەلبەت بەدەستەيتاننى ھاۋئاهەنگىي فەرھەنگى خۇي بەشىۋەي جودا دەنويىتت. لە دامەزراندنى دەستگاكاني پەروەردەدا جەخت لە ناوەندىبوون دەكرىتەوۋە، جەخت لە تۈكمەيى و توندكردى ياسا و رېسكان دەكرىتەوۋە، كارىكى بىۋىتە دەكرىت بۇ جياكردەوۋە ئاستەكاني بىرۋكراسى و بەشكردى ئەركەكان و چوارچىۋەداركردى پسپۇرپى ئىدارى و، ھتد. سىستەمى پەروەردەي مۆدىرن، كە بەشىكى گرنگى سىستەمى دولەتدارىي مۆدىرنە، لەنيۋ خۇيدا وەك دەستگايەكى ميكانيكىي ئالۋز كار دەكات بە شىۋەيەك ھەر پارچەيەكى درشت يان ورد لەگەل كۆي پارچە و بەشەكاني دىكەدا ھاۋئاهەنگ دەبىت. لە دەستگايەكى وادا ھەموو پارچەكان پىكەوۋە مانا بە دەستگاكە دەدن و بەرەو ئامانجە گشتىيەكەي دەبن. ھەربەشىكى نيۋ ئەم دەستگايە تەنھا لەنيۋ كۆي دەستگاكەدا نرخی ھەيە و تەنھا لەوۋەدا كەلكى ھەيە كە ھاۋئاهەنگىي پروسەي دەستگاكە بپارىزىت و جگە لەو ئامانجە ھىچى دىكە نەكات، يان دژى ئەو ئامانجە كار نەكات. وەك چۆن لە نيۋخۆي دەستگاي پەروەردەي مۆدىرندا گشت پارچەكان دەبىت ھاۋئاهەنگ بن، بە ھەمان شىۋەش كۆي دەستگاي پەروەردەي رەسمى وەك يەكەيەك دەبىت لەگەل كۆي پىكەتەكاني دىكەي دولەتدا ھاۋئاهەنگ بىت و پروگەي دەستگاكە بەدەستەيتان و بەردەواميدان بە ئامانجەكاني دولەتى مۆدىرن بىت. دولەتى مۆدىرن پىۋىستى بە سىستەم و دەستگاي بىرۋكراسى و ناوەندىيە وەك ئەوۋەي لە سەرەوۋە باس كراوۋە. سىستەم و دەستگاي بىرۋكراسىي ھاۋئاهەنگىي فەرھەنگى

دېننه گۆرۈپ بەوشىۋەيەي كە سىستەم و دەستگاگە دەخوازن. بۆيە، بە نمونە، دژيەككەيە لەپووي فېكرىيەو دژى ناسىۋناليزم بېت، بەلام لەگەل سىستەمى مۆدېرنى بەرپۆدەبردنى پەرۋەردە يان ھەر بەشېكى دىكەي كۆمەلگەدا بېت، بەتايبەتى ئەو جۆرە سىستەمەي كە جەخت لە بەدەستەيتاننى ھاۋئاهەنگى تا ئەندازەي لېكچوون و يەكبوون دەكاتەو، چونكە ئەم دووانە (سىستەمى دەۋلەتدارىي مۆدېرن و ناسىۋناليزم) يەكدى تەۋاۋ دەكەن و بى يەكدى نايانكرىت. لەوانەيە لەو ولاتانەي كە مېژووي ھاتنەگۆرۈپ و پېشقەچچوونى نەتەوخوازي تېياندا لەوھى ھەريمى كوردستان جودايە ھەندى جياوازي بىنەرەتى يان لاۋەكى ھەبن، بەتايبەتى كاتېك دەۋلەت چەمكى ناسىۋناليزمى تەقلىدىي و پېداۋىستىيە ستراتىجىيەكانى تېپەراندېت، بەنمونە ئىدى ترسى لە سنوورە نەتەۋەيەكەي نەمايېت يان ھاۋئاهەنگى سنوورى سىياسى و نەتەۋەيەكەي تۆكمە و بېكىشە بېت. ئەم بارە زياتر لەو نەتەۋانەدا پوونە كە لە پلەي پاشناسىۋناليزم يان نەتەۋەخوازيەكەيان لەسەر بىنەماي پېككەۋتنى سىياسىيە نەك يەكبوونى فەرھەنگى و پەرگەزى و ئىتنى. لەم نەتەۋانەشدا سىستەمى بەرپۆدەبردنى دەۋلەت و دەستگا بېرۋكراسىيەكان ھېشتا ھەر بىنەمايەكى سەرەكى ھاۋئاهەنگى نەتەۋەيەين، بەلام دەرگى جەختى زياتر لە ھاۋئاهەنگى سىياسى و ياسايى بىكەن لەسەر بىنەماي بەھا كۆمەلايەتى و ئەخلاقىيەكان نەك يەكبوونە پەرگەزى و ئىتنىيەكان.

رۆلى پەرۋەردە لە دەۋلەتى مۆدېرندا

پرۆسە و دەستگاكانى پەرۋەردەي رەسمى لە دەۋلەتى مۆدېرندا تەۋاۋ لە پرۆسەي پەرۋەردە و دەستگاكانى سەردەمى پېش مۆدېرن جودان. پرۆسەي پەرۋەردە لە دامەزراندن و بەردەۋاميدان بە دەۋلەتى مۆدېرندا پىشكى شىرى ھەيە بەھۇي ئەو رۆلەي پەرۋەردە لە ھېتەنەدىي بىنەما و ئامانجەكانى دەۋلەي مۆدېرندا ھەيەتى، بە تايبەتى بىنەما و ئامانجى ھاۋئاهەنگى نەتەۋەيەي. بۆيە سەرەكيتىر ئامانجى سىستەمى پەرۋەردەي مۆدېرن دلىاكرەنەو و بەردەۋاميدانە بە ھاۋئاهەنگى فەرھەنگى و سىياسى و كۆمەلايەتى. ئەو سىستەمەشى كە بۇ پرۆسەي پەرۋەردە دادەنرېت دەبېت گوزارشت لەم ئامانجە بىكات، ئەگىنا لاي دەۋلەتى نەتەۋەيەي ئەرزشى نابېت. دەرگىت لە پەناي ئەم ئامانجەدا ئامانجى دىكەي تەۋاكەر يان جۋانكەر يان نەخواستراۋ ھەبن، بەلام لاي دەۋلەتى نەتەۋەيەي و سىياسەتۋانانى، ھېچ ئامانجىك لە ئامانجى ھاۋئاهەنگى نەتەۋەيەي لەپېشتىر نىيە. بۆيە بۇ ناسىنى فەلسەفە و سىياسەتى پەرۋەردە و خويندىنى رەسمى لە ھەريمى كوردستاندا دەبېت چاومان لەسەر فەلسەفە و سىياسەتى حكومەتى ھەريمى كوردستان و گوتارى نوخە سىياسىيەكەي بېت. دەبېت باش لە ھەنگاۋ و مامەلە و

هه‌لۆیسته سیاسییی کۆمه‌لایه‌تییه ئابوورییه‌کانی حکومه‌ت بگه‌ین و بزانی‌ن چۆن شیانی ده‌که‌ینه‌وه تا بتوانی‌ن گفتوگۆی راسته‌قینه له‌باره‌ی ئاراسته‌کانی په‌روه‌رده‌ی په‌سمیییه‌وه بکه‌ین. هه‌روه‌ها ده‌بی‌ت وردودرشتی کاری ده‌وله‌تی مۆدی‌رن و بی‌ری نه‌ته‌وه‌خوازی باش بناسی‌ن و، به‌هۆشیارییه‌وه هیل به‌ژێر کارکرده‌ بیرۆکراسیییه‌کانی ناسیۆنالیزم له په‌روه‌رده‌دا به‌ی‌نین.

به‌لگه‌نامه‌کانی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی حکومه‌تی هه‌رێم ئهم تیزه ده‌سه‌لمی‌نین

له‌ ماوه‌ی نزیکه‌ی سی ده‌یه‌ی ته‌مه‌نی حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستاندا گۆڕانه‌کاری له‌ گۆتار و ده‌ربڕینی فه‌لسه‌فه و سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی په‌سمیدا پرووی داوه. گۆڕانه‌کانیش که‌متازۆر په‌نگدانه‌وه‌ی گۆڕانه‌ سیاسیی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. سه‌رنجراکیش ئه‌وه‌یه که‌مترین گۆڕین له‌ ورده‌کاری و پرۆسه‌کانی ده‌رکردنی یاسا و سیاسه‌ته‌کاندا کراون.¹ له‌ کۆی پیکهاته و پیکاره‌کانی به‌پێوه‌بردن و پرۆسه‌کانی په‌روه‌رده و خۆی‌ندندا زۆرترین جه‌خت له‌ توندوتۆڵکردنی هه‌نگاوه‌ بیرۆکراسیییه‌کان کراوه. یاسا له‌ دوا‌ی یاسا و کۆنفرا‌نس له‌ دوا‌ی کۆنفرا‌نس ب‌ریاردان لای تو‌یژی سه‌ره‌وه‌ی هه‌رهمی کارگیریی په‌روه‌رده‌یییه‌وه خه‌ستتر بووه‌ته‌وه و هه‌رهمه‌که تۆکه‌مه‌تر بووه. له‌ به‌رانه‌ر گۆڕانه‌کاری له‌ زمانی ده‌ربڕین و چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌ نووسراوه‌کانی سه‌ر کاغه‌زی به‌لگه‌نامه‌کانی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یییدا، مامه‌له‌ ئیداری و په‌روه‌رده‌یییه‌کان وه‌ک تۆکه‌مه‌ترین به‌شی سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی ماونه‌ته‌وه و، بگه‌ر پۆژ دوا‌ی پۆژ توندتر ده‌کرینه‌وه و تو‌یژاله‌ بیرۆکراسیییه‌کان ئه‌ستوورتر ده‌بن. ته‌نانه‌ت له‌ هه‌وله‌ زۆر جیددی و کاریگه‌ره‌کانی گۆڕینی ئهم سیسته‌مه هه‌رهمییه‌دا پرۆسه‌ی پیفۆرم وای لیکه‌ده‌دریته‌وه که‌ زۆرترین کار بۆ توندوتۆڵکردنی خودی هه‌رهمه‌که بکات و پێ له‌ بی‌سه‌روه‌ری و په‌رشبوونی بازنه‌کانی ب‌ریاردان و جۆراوجۆری له‌ ب‌ریاره‌کاندا بگه‌یت. له‌ بانه‌شه‌کانی چاکسازیدا ئاراسته‌ی خواستراو ئه‌وه‌یه هه‌وله‌کانی گۆڕانه‌کاری له‌ سه‌ره‌وه‌ بۆ خواره‌وه‌ بن و زۆرترین هێزی سیاسیی و ئیدارییان له‌ پشته‌وه‌ بی‌ت. به‌هۆی چوارچێوه‌داربوونی پوانگه‌ی هه‌لۆیست و کاره‌کان، ئه‌و ئالۆزییه‌ ئیدارییه‌ی په‌روه‌رده‌ی کوردستان گه‌یشتووه‌ته ئاستیک که‌ ئه‌و ده‌رمانه‌ی سیاسه‌تووان و سه‌رکرده‌کانی په‌روه‌رده‌ پێشکه‌شی ده‌که‌ن هه‌ر هه‌مان ده‌رده‌که‌یه، به‌لام له‌ په‌نگ و سیمایکی دیکه‌دا. داخۆ ئه‌مه چیمان پێ ده‌لی‌ت؟

له‌ باسی ئه‌وه‌ی که‌ حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی هه‌یه و، له په‌روه‌رده‌ی په‌سمیدا فه‌لسه‌فه‌یه‌کی دیاریکراو په‌ی‌ره‌و ده‌کات، وردبوونه‌وه له به‌لگه‌نامه‌کان

1. Wahab, A. A. (2017). Education in Kurdistan Region at the Intersection of Nationalism and Democracy (Doctoral dissertation, University of Toronto (Canada)).

و شیکردنه وهکان ئه وه پروون دهکهنه وه که سیاسه ته که تۆکمه کردنی پیکارهکانی به پێوه بردنه له سهر بنهما بیرۆکراسییه مۆدیرنهکان، دیارترینیان به پێوه بردنی مه رکه زی و پله بهندی هه پهمی و گشتاندن. ئه مانهش له کرۆکدا تهفسیری فهلسه فهی هاوئا ههنگی و لیکچوونی نه ته وهیی و کۆمه لایه تی و فره ههنگی دهکهن که بنهما ی ناسیۆنالیزم.

پاستییه که ی، له به لگه نامهکاندا گۆرانکاری به سهر گوتاری ناسیۆنالیستیدا هاتوه، به لام ئه و مامه له کارگێری و سیاسیی و کۆمه لایه تییه تهفسیری ناسیۆنالیزم له پهروهردی پهمیدا دهکهن ههچ گۆرانکاری به سهردا نه هاتوه. ههروهها ئامانجی جوان و پرشنگداری وهک دیمۆکراسی و مافی مرۆف و بیرکردنه وهی پهخنهیی و پێشقهچوونی کۆمه لایه تی و زانستی و ئه مانهش له به لگه نامهکاندا هه. به لام هه لۆیستی پهسمی و مامه له ی ئیداری به پێوه بهرانی پهروهردی پهسمی له کوردستاندا ئه وه دهردهخن که به پێوه بردن و نیشاندانی تۆکمهی پیکاره کارگێرییهکان له پێش هه ر ئامانجیکی دیکه وهن. سیاسه تووان و کارگێر و کارمه ندانی پهروهرد له هه ری می کوردستاندا زۆر به په رۆشه وه باوهشیان به سیسته می بیرۆکراسیی کوردستاندا کردوه و له گه لیدا گیرۆده ی خۆشه و یستیه کی تاکلایه نه بوون. له پرۆسه ی پهروهردی پهمیدا هه موو شتی که کراوه ته قوربانی به پێوه بردن.

”سیسته می پهروهردی پهسمی هه ینده پیکاره
بیرۆکراسییهکانی پرۆسه ی پهروهردی لا گرنه،
خودی پهروهردی بوون و ئه ناجمه سیاسی و
کۆمه لایه تی و ئابوورییهکانی خۆی دنی لا گرنه نییه.“

به نمونه، له کۆی دوازه سالی خۆی دنی پێش زانکۆدا تاکه پروداو که زۆرتین جهختی لێ دهکریته وه و نیشاندهری سه رکه وتنی پرۆسه ی خۆی دنیه تاقیکردنه وه گشتیهکان، به تایبه تی تاقیکردنه وه ی و یزاری له کوتایی پۆلی دوازه دا. ههچ پروداویک، ههچ کاریک، ههچ سه رکه وتنی یان دۆرانی که، ههچ ئه ناجمیی پهروهردی هه ینده ی به پێوه بردنی تاقیکردنه وهکان نابیه جی باس و دلخۆشی یان دلتهنگی کۆمه لگه، نابیه نیشاندهری سه رکه وتن یان کیشه داربوونی پرۆسه ی خۆی دنی و کاری وهزاره تی پهروهرد. له به پێوه چوونی وهگرتن له بهرنامه ی تواناسازی وهزاره تی خۆی دنی بالادا، کارگێره گه وه و بچوکهکانی حکومه ت و وهزاره ت هه ر له سه ره تاوه جاپی سه رکه وتنی

بەرنامەكەيان دا، پيش ئەوئەى بەرى ئەو رەنجه بدروون، چونكه خۇ ديار نەبوو تواناكان چەند سازكراون تا بزانيں سەرکەوتوو بوون يان نا. لەراستيدا مەبەستەكه سەرکەوتنى بەرپۆهچوونى وەرگرتن و ناردنەكه بوو نەك كۆى پرۆسەى تواناسازى. لەم دوايانەشدا لە جاپدانى سەرکەوتنى پرۆسەى وەرگرتن بۆ خویندنى ماستەر و دکتوراش لە ناوخۆدا ھەر وا بوو. مانای واىە، سىستەمى پەرورەدەى رەسمى ھىندە ریکارە بیرۆکراسیەكانى پرۆسەى پەرورەدەى لا گرنگە، خودى پەرورەدەبوون و ئەنجامە سیاسى و کۆمەلایەتى و ئابوریەكانى خویندنى لا گرنگ نییە. پەرورەدە و فێربوون نەبووئە پێور بۆ پرۆسەى پەرورەدە، بەلکە بەرپۆهبردنى پەرورەدەى، بەوجۆرەى پێى ئاشناین، بووئە ئەم پێورە.

پوختەى تیز و ھەنگاوان بەرەو پيشەوہ

زۆر لەوانەى سەرکاریان لەگەل پەرورەدەداىە، لە سیاسەتووان و کارگێر و توێژەر و رەخنەگر و مامۇستا و خویندکار و دایک و باوکى خویندکار، ئەگەر لەماوہى سى دەيەى تەمەنى حکومەتى ھەرئىمدا بە بەردەوامى ئاماژە بۆ ھەمان کۆمەلە کیشە و گرتى پەرورەدەى بکەن، مانای واىە سەرچاوەى کیشە و گرتەکان لەوماوہیدا ھەمان شتە و نەگۆراوہ. ئەوہى نەگۆراوہ چوارچێوہ سیاسىیەكەى پرۆسەى پەرورەدەى رەسمىیە كە ھەولێ دامەزراندن و ھىشتنەوہ و تۆکمەکردنى پیکھاتەكانى دەولەت و سىستەمى حوکمرانى مۆدێرن دەدات، لەوانەش پرۆسە و سىستەمى مۆدێرنى پەرورەدە.

گرنگى خویندەوہى رەخنەگرانەى بەلگەنامەكانى فەلسەفە و سیاسەتى پەرورەدەى حکومەتى ھەرئىم لەوہداىە كە تیشك دەخاتە سەر خەسلەتە نەگۆراوہكانى پرۆسەى پەرورەدەى. كە واىە، ئىمە دەگەینە چەند خاڵىكى گرنگ:

- گۆرانكارى لە زمان و چەمك و دارشتنى سیاسەتى پەرورەدەیدا گرنگە، بەلام لە خۆياندا نابنە ھۆى گۆرانى ھەلوئىست و کردار و ئەنجامە پەرورەدەییەكان. گۆرانكارى راستەقینە لەوہداىە كە گۆرینى گوتار و دەربرین رەنگدانەوہ و پشتگرى گۆرینى ھەلوئىست و پوانگە و كار و مامەلە پەرورەدەییەكان بێت.

- پەيوەندیكى خولاو لە نىوان سیاسەتى پەرورەدەى وەك بەلگەنامە لەگەل پرۆسەى دەرکردنى بەلگەنامەكەدا ھەيە. بەنموونە، ناکرێت یاسایەك يان ھەر بەلگەنامەيەكى ستراتیجى بۆ پتەوکردنى بنەماكانى دیمۆکراسى و ریزگرتن لە گفتوگو و جیاوازییەكان لە پرۆسەى پەرورەدەدا خۆى لە پرۆسەییكى چەقبەستوو و نادیموکراتى و داخراودا دەربرکێت. بوونى بەلگەنامەيەكى لەم جۆرە مەرج نییە ھىچ کاریگەرییەكى ئەرینى لە جێبەجێکردندا بەھێنیتە گۆرێ.

- ئەگەر بەلگەنامەى سیاسەتیکى تۆکمە و ریکوپیکى سیستەمیکى پەروردهی ولاتیکی دیموکراتی بهینینه کوردستان، واقعی توند و چهقهستوی سیستەمى بهرپوهبردن و مامەلە و فرههنگى پەروردهی له کوردستاندا دهبیته لهمپەر لهپیش جیبهجیکردنى سیاسەته هینراوهکهدا.

- که وایه، بازنهى سیاسەتى پەروردهی نابیت تهنه بهلگەنامە و ههلوسته رهسمیهکانى دهسهلاتى پەروردهی بگریتهوه. تهفسیری بهلگەنامەکانى سیاسەتى پەروردهی بهشیکی گرنکی سیاسەتهکه خویهتی. واقعی کارگیرى و کۆمهلایهتى و ئابووری ههموو ئەوانهى سیاسەتهکه تهفسیر و جیبهجی دهکن (دهسهلاتارى پەروردهی، سیاسەتوانى پەروردهی، بهرپوهەر، مامۆستا، خویندکار، دایک و باوک، کۆی کۆمهلگه) دهبیته بهشیکی دانهبراو بن له پرۆسهى سیاسەتى پەروردهی.

حکومهتى ههريمی کوردستان فهلسهفه و سیاسەتى پەروردهی هیه. ئەمانه له بهلگەنامە رهسمیهکاندا دیار و ئاشکران. بهلام فهلسهفه و سیاسەتى پەروردهی له مامەلە و کارى پۆژانه و ههلوستهى نهووسراویشدا هه. له ماوهى سى دهیهى تهمهنى حکومهتى ههريمدا دهستگا پەروردهییهکان هینده ئەزمونيان هیه تا لهوه دلتیا ببینهوه مامەلە رهسمى و نارهسمیهکانى نیو سیستەم و دهستگاكان، ههلوسته سیاسى و ئیدارییهکان، روانگه زانستى و کۆمهلایهتییهکانى نیو وهزارهت، قوتابخانه، زانکۆ و پولی خویندن دهرخەر و پهنگدانهوهى فهلسهفه و سیاسەته نووسراوهکانن. گوتنى ئەمه ئاسانه، ئەوهى سهخته، بهلام ئەستهه نیه، شکاندنى ئەو ریکچه نهگۆرهى پرۆسهى پەروردهیه که به بهردهوامى کیشهکان بهرههه دینیتهوه.

سهراوهکان

- Wahab, A. A. (2017). Education in Kurdistan Region at the Intersection of Nationalism and Democracy (Doctoral dissertation, University of Toronto (Canada)).
- Gellner, E. (2008). Nations and Nationalism. Cornell University Press.
- Anderson, B. (2006). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso Books.